

Şamil Saleh oğlu Qafarov

Rauf Mikayıl oğlu Mikayılzadə

UOT:330.34; JEL: E60

Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin olunmasında xarici sektor amili

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanla davamlı inkişafın təmin edilməsinə təsir edən amillər müəyyənləşdirilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının xarici sektorunun, o cümlədən tədiyə balansının göstəricilərinin kompleks təhlili aparılmışdır. Tədiyə balansının göstəricilərinin formalaşmasına təsir edən əlamətlər təhlil olunmaqla bərabər, ölkənin xarici iqtisadi mövqelərinin gücləndirilməsini və davamlı inkişafın təmin olunmasını təmin edən əsas amillər kimi xaricdən cəlb olunan maliyyə resurslarından və strateji valyuta ehtiyatlarından istifadə etmək məsələləri də tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: xarici sektor, tədiyə balans, xarici iqtisadi əlaqələr, davamlı inkişaf, cari əməliyyatlar, maliyyə əməliyyatları, beynəlxalq xidmət ticarəti, strateji valyuta ehtiyatları, əmtəə idxalı, əmtəə ixracı

Giriş

Ölkə iqtisadiyyatında son 10 ildə baş vermiş köklü dəyişikliklər nəticəsində Azərbaycanda davamlı inkişaf üçün güclü iqtisadi təminat yaradılmışdır. Bu illər ərzində Azərbaycan regionda lider ölkəyə çevrilmiş və onun dünya təsərrüfat sistemində (DTS-də) xarici iqtisadi mövqeyi daha da güclənmişdir. Belə bir şəraitdə davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına təsir edən əsas amillərin araşdırılmasına zərurət getdikcə artır. Bir sıra iqtisadçı alimlərinin davamlı iqtisadi inkişafa təsir edən amillərlə bağlı nəzəri baxışlarında ölkədaxili kapitalaşma ilə yanaşı iqtisadiyyatın xarici sektorunun, yəni xarici iqtisadi əlaqələrinin mövcud vəziyyəti də əsas amil kimi göstərilir, xüsusilə də çox da böyük olmayan ölkələrdə. Azərbaycanda da davamlı inkişafın təmin edilməsinə təsir edən amillərin müəyyənləşdirilməsində ölkənin xarici sektorunun, tədiyə balansının göstəricilərinin sistemli şəkildə kompleks təhlili mühüm rol oynayır. Bank-maliyyə terminlərinin izahlı lüğətində göstəriləndiyi kimi: “tədiyə balansı milli təsərrüfatların qalan dünya ilə iqtisadi münasibətlərinin maliyyə yekunlarının sistemlik uçotunun aparıldığı statistik registrdir” (Bank-maliyyə terminlərinin izahlı lüğəti., Bakı, 2011, s. 416). Tədiyə balansında müəyyən zaman dövründə hər hansı bir ölkənin digər ölkələrlə əmtəə və xidmətlər, gəlir axınları, maliyyə tələbləri və öhdəlikləri ilə bağlı xarici iqtisadi əlaqələrinin mövcud vəziyyəti əks olunur. Bu baxımdan tədqiq olunan problem öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Məsələnin qoyuluşunda əsas məqsəd davamlı inkişafın təmin olunmasında xarici sektor amili kontekstində ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrini tədqiq etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün məntiqi ardıcılıqla aşağıdakı istiqamətlər tədqiqata yönəldilmişdir:

- ilk növbədə xarici iqtisadi əlaqələrin mövcud vəziyyətinin davamlı inkişafa təsiri kontekstində təhlilinin aparılması məqsədi ilə iqtisadiyyatın xarici sektorunun statistik göstəriciləri, xüsusən də tədiyə balansının göstəriciləri əsasında daha təkmil və mükəmməl informasiya bazasının yaradılmasının və bu göstəricilərdən sistemli şəkildə istifadə olunmasının nəzəri-praktiki aspektlərinin əsaslandırılması;

- son illər global iqtisadiyyatda qeyd olunan mürəkkəb proseslər (valyuta məzənnələrində, neftin və qızılın qiymətlərində enmə-qalxma, dünyanın ayrı-ayrı regionlarında maliyyə böhranları və s.) kontekstində ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin (xarici ticarət, beynəlxalq xidmətlər, birbaşa xarici investisiyalar, strateji valyuta ehtiyatları, kreditlər, beynəlxalq

aktivlər və öhdəliklər və s.) mövcud vəziyyətinin və xarakterik meyillərinin davamlı inkişafa təsirinin təhlilinin aparılması;

- iqtisadiyyatın xarici sektorunun perspektiv gözləntilərinin davamlı inkişafın təmin olunmasına təsiri kontekstində yeni inkişaf istiqamətlərinin nəzərdən keçirilməsi.

Nəzəri-praktiki aspektlər

Dünya təcrübəsində tədiyə balansının göstəriciləri müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilir. Fikrimizcə, tədiyə balansının əsas göstəriciləri (əmtəə ticarəti, beynəlxalq xidmətlər və maliyyə əməliyyatları) davamlı inkişafın sosial keyfiyyət mərhələsinə keçidinin təmin olunması kontekstində tədqiqat işi aparmaq üçün də zəruri informasiya bazası rolunu oynaya bilər. Tədiyə balansının göstəricilərini formalaşdıran əsas əməliyyatlar aşağıdakılardır:

- Cari əməliyyatlar: xarici ticarət üzrə daxilolmalar (əmtəə ixracı) və ödənişlər (əmtəə idxalı), beynəlxalq xidmətlər üzrə daxilolmalar (xidmət ixracı) və ödənişlər (xidmət idxalı), investisiya gəlirləri üzrə xaricdən daxilolmalar və xaricə ödənişlər, digər cari əməliyyatlar üzrə daxilolmalar və ödənişlər.
- Maliyyə əməliyyatları: xaricdən cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar üzrə daxilolmalar, xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar üzrə ödənişlər, birbaşa investisiyaların qaytarılması üzrə daxilolmalar və ödənişlər, xaricdən cəlb olunmuş kreditlər üzrə daxilolmalar, xaricə yönəldilmiş kreditlər üzrə ödənişlər, kreditlərin qaytarılması üzrə daxilolmalar və ödənişlər, digər maliyyə əməliyyatları üzrə daxilolmalar və ödənişlər.

Qeyd olunan istiqamətlər üzrə tədiyə balansının göstəricilərinin təhlili yalnız o zaman daha səmərəli ola bilər ki, balansın göstəriciləri DTS-yə inteqrasiya kontekstində sistemli şəkildə təhlil olunsun və konkret məlumatlarla tamamlansın. DTS-yə inteqrasiya üzrə cari əməliyyatlara aid olan göstəricilərin saldosu həmişə maliyyə ilə əməliyyatların saldosunun və strateji valyuta ehtiyatları ilə əməliyyatların saldosunun məbləğinə bərabərdir. Bu asılılıqdan görünür ki, resurslar cari əməliyyatların saldosu kimi ölçülmüş, həmin ölkə tərəfindən verilmiş (yaxud onun tərəfindən xaricdən alınmış) xalis həcmi, bu ölkənin qalan ölkələr qarşısında xalis tələblərinin həcmnin eynilə dəyişməsi ilə müşayiət olunmalıdır. Məsələn, cari əməliyyatların müsbət saldosu bir tərəfdən ölkənin qeyri-rezidentlər qarşısında xalis tələblərinin artmasında, ya da ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının çoxalmasında öz əksini tapır. Əksinə, cari əməliyyatların mənfi saldosu xaricdən xalis resursların alınmasının ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının məsrəfi hesabına, ya da qeyri-rezidentlər qarşısında öhdəliklərin artımı hesabına ödənilməsinə nəzərdə tutur. Qeyd olunanlarla yanaşı ölkənin xarici iqtisadi mövqeyinin gücləndirilməsinə və davamlı inkişafın təmin olunmasına təsir edən əsas amillərdən birinə nəzər salaq. Bu amil xaricdən xalis maliyyə resursları axınlarından və strateji valyuta ehtiyatlarından istifadə etmək məsələsidir. Burada ilk olaraq - maliyyə axınları vasitəsi ilə cari əməliyyatlar üzrə göstəricilərin kəsinin maliyyələşdirilməsi məsələsinin öyrənilməsindən başlamaq məqsədəuyğundur. Bu məsələ bir sıra mülahizələrlə bağlıdır. Əvvəla, ölkəyə maliyyə resursları axını birbaşa investisiyalar, xarici banklardan ssudalar alınması, yaxud beynəlxalq kapital bazarlarında dövr edən istiqraz vərəqələri buraxılması formasında kapital qoyuluşları üçün daxili xərclərin bilavasitə artması ilə əlaqədardır. Bu yolla əldə edilmiş vəsait investisiya proqramlarının həyata keçirilməsi üçün lazım olan xarici malların və xidmətlərin idxalına, habelə istehsalda istifadə olunan ölkə resurslarının alınmasına sərf oluna bilər. Əlavə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin digər üsulu bank ssudaları, yaxud ölkənin daxilində səhmlər və istiqraz vərəqələri buraxılması hesabına vəsaitin səfərbərliyə alınmasıdır. Belə bir vəziyyətdə daxili xərclərin artması ilə xarici maliyyələşdirmə arasında birbaşa bağlılıq olmur. Bununla belə investisiyaların artması nəticəsində daxili faiz dərəcələrinin yüksəlməsi (xaricdəki faiz dərəcələrinə nisbətən) ölkəyə

pul vəsaiti axını stimullaşdıracaqdır. Bu vəsaitin ölkəyə gəlib-gəlməyəcəyini xeyli dərəcədə bu ölkə iqtisadiyyatının inkişaf perspektivlərini investorların necə qiymətləndirməsi müəyyənləşdirir. Sabit iqtisadi və siyasi vəziyyətin olması ölkəyə güclü maliyyə resursları axınına kömək göstərir.

Beləliklə tədiyə balansının göstəriciləri arasındakı asılılıqların araşdırılması ölkənin yeritdiyi iqtisadi siyasətə təsir edən amillərin və milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının sosial keyfiyyət mərhələsinə keçid vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, tədiyə balansında sabit müsbət saldonun olması, ölkəyə kapital axını və xeyli məbləğdə valyuta ehtiyatlarının cəmlənməsi deməkdir və milli iqtisadiyyatlarda nadir hal kimi müşahidə edilir. Bu isə həmin ölkələrdə iqtisadi siyasətin hazırlanması zamanı ciddi problem yaratmır. Ölkənin tədiyə balansının müsbət saldo ilə səciyyələndiyini nəzərə alaraq, vəziyyətin bəzi cəhətlərinə diqqət yetirək. Cari əməliyyatların müsbət saldosu həmin ölkənin xüsusi sektorunun, yaxud dövlət idarəetmə sektorunun qeyri-rezidentlər qarşısında xalis tələblərinin artması, yaxud rəsmi ehtiyatların toplanması deməkdir. Güman etmək olar ki, xalis xarici aktivlərin həcmənin dəyişməsi qeyri-rezidentlər qarşısında tələblərin ümumi məbləğinin artması hesabına baş vermir, daha çox onların qarşısında öhdəliklərin azalmasının nəticəsidir. Xarici borca xidmət sahəsində ağır yükə çevrilmiş öhdəliklərin bu cür azalması əvvəlki dövrlərdə yığılmış borcun böyük həcmdə olduğu bir ölkə üçün arzu edilən hal olardı. Belə bir vəziyyətdə cari əməliyyatların müsbət saldosu tədiyə balansının tarazlığına nail olmaq üçün zəruri şərt ola bilər. Bunu isə öz növbəsində milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasına təsir edən amillərdən biri kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Sabit müsbət saldosu olan ölkənin (Azərbaycanda son 10 ildə saldo müsbətdir) tədiyə balansının təhlili zamanı yığımlar və investisiyalar probleminin həllinə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri və beləliklə tədiyə balansı saldosunun müsbət tərəfə hərəkətinə hansı üsullarla kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Fikrimizcə, belə tədbirlər müxtəlif formalarda ola bilər:

- ✓ Bilavasitə cari əməliyyatların saldosunun dəyişdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər kimi idxalı məhdudlaşdıran idxal tarifləri və normaları, xarici ödənişlər üzərində məhdudiyyətlər, ixracat subsidiyaları və dövlət satınalma sahəsində daxili istehsalçılar üçün güzəştli rejimi təmin edən tədbirlər;
- ✓ Milli valyutanın məzənnəsini bilərəkdən aşağı salmaq məqsədilə valyuta bazarına müdaxilə etmək olar ki, bu da cari əməliyyatların müsbət saldosuna keçməyə imkan verir;
- ✓ Həmin ölkənin daxili aktivlərinə vəsait qoyuluşu sahəsində qeyri-rezidentlərin imkanlarından mümkün qədər az yararlanmaq.

Hesab edirik ki, qeyd olunan tədbirlərin tətbiqi nəticəsində ölkənin xarici iqtisadi mövqeyi daha da güclənəcək və Azərbaycanda davamlı inkişafın sosial keyfiyyət mərhələsinə keçməsinə şərtləndirəcək. Beləliklə, tədiyə balansının konseptual əsasları, təsnifatı, standart komponentləri ilə bağlı nəzəri-praktiki aspektlərin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, davamlı inkişafın təmin olunmasında xarici sektor amili mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu amilin rolunu müəyyənləşdirmək üçün tədqiq olunan bölmədə tədiyə balansının göstəricilərindən kompleks şəkildə istifadə olunmuşdur. Belə yanaşma müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının sosial keyfiyyət mərhələsinə keçid vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində çevik siyasətin aparılmasına imkan verə bilər.

Mövcud vəziyyət, xarakterik meyillər və yeni inkişaf istiqamətləri

Son 10 ildə iqtisadi sahədə keçid dövrünü geridə qoyan ölkəmizin davamlı inkişafı keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu illər ərzində ixrac potensialının

gücləndirilməsi nəticəsində ölkəmizdən 270 mlrd.dollardan çox əmtəə və xidmət ixrac olunmuş, bununla da strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 50 mlrd. dollara çatmışdır. 2005-2014-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin olunmasında xarici sektorun rolunu nəzərdən keçirsək görürük ki, xarici partnyorların ölkəmizə etimadı xeyli artmış və Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində daha çox ölkədə iştirak etmişdir. Bu illər ərzində partnyor ölkələrin siyahısına daha 30 ölkə əlavə olunmuş və 2014-cü ildə Azərbaycan dünyanın 160 dövləti ilə iqtisadi əlaqələr saxlamışdır. 2014-cü ildə əmtəə və xidmətlərin idxal-ixrac dövriyyəsi 52,3 mlrd. dollara çatmış və 2005-ci ildəkinə nisbətən 3,4 dəfə artmışdır. Son illər Azərbaycan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi qalan ölkələrlə münasibətlərində yalnız borclu kimi çıxış edən ölkədən investisiya ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. 2016-cı ilin əvvəlinə ölkənin ümumi xarici aktivləri 100 mlrd.dollar həcmində olmuşdur. Bunun da nəticəsində dünya iqtisadiyyatında Azərbaycanın mövqeyi daha da möhkəmlənəcək və ölkənin xarici sektoru davamlı inkişafın sosial keyfiyyət mərhələsinə keçidini şərtləndirəcək əsas amillərdən biri olacaq.

Son 10 il ərzində milli iqtisadiyyatın DTS-nə integrasiyası üzrə cari əməliyyatların ümumi məbləği 468 mlrd. doll. olmuşdur. Bunun isə 70 %-ə qədərini əmtəə ticarəti təşkil edir. Əmtəə ticarəti üzrə balans bu dövr ərzində müsbət olaraq qalmış və nəzərdən keçirilən dövrün ümumi saldosu müsbət 170 mlrd. dollar səviyyəsində olmuşdur. Hesablamalar göstərir ki, son 10 ildə də Azərbaycan ixracatının iqtisadiyyatın neft-qaz sektoru malları üzərində təmərküzləşməsi davam etmiş və həmin malların xüsusi çəkisinin ixracatın həcmində 95 %-ə qədər qalxmasına səbəb olmuşdur. Neft məhsullarının ixracının artması ilə yanaşı son illər ərzində təbii qazın da ixracı artmağa başlamış və son 5 il ərzində xarici ölkələrə 6,2 mlrd. dollar qaz ixrac olunmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ixracatın ümumi dəyər həcmi mütəəyyən hissəsi qeyri neft-qaz sektorunun məhsullarının payına düşür. Təqdirəlayıq haldır ki, son on ildə iqtisadiyyatın bu sahəsinə xeyli xarici investisiya cəlb edilmiş və bəzi iri ixrac yönümlü müəssisələr xarici şirkətlərin idarəçiliyinə verilmişdir. Nəticədə 1995-2004-cü illərin yekunlarına nisbətən 2005-2014-cü illərdə qeyri neft-qaz sektorunun ümumi ixracı 1,8 dəfə artaraq 14 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Yalnız 2014-cü ildə xarici ölkələrə 1,7 mlrd. dollar məbləğində maşın-avadanlıq, kənd təsərrüfatı, kimya, metallurgiya və digər mallar ixrac olunmuşdur. 2005-2014-cü illər ərzində milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunması ilə bağlı ölkəyə gətirilən istehsal təyinatlı maşınlar, avadanlıqlar, cihazlar, tikinti materialları ilə yanaşı, ərzaq və digər istehlak malları da xeyli artmışdır. Nəticədə son 10 ildə idxalın ümumi dəyər həcmi 77,5 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Yalnız, 2014-cü ildə ölkəyə 9,3 mlrd. dollarlıq əmtəə idxal olunmuş və 2005-ci ilin göstəticisindən 2,2 dəfə çox olmuşdur.

Burada, Azərbaycan iqtisadiyyatının çoxşaxəli davamlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi üçün ölkənin beynəlxalq xidmət ticarətinin sabit qaydada artmasının da nəzərə cərpacaq səviyyədə rolunu qeyd etmək lazımdır. Hesablamalar göstərir ki, 2014-cü ildə xarici ölkələrlə qarşılıqlı xidmət dövriyyəsi 2005-ci ildəkinə nisbətən 3,3 dəfə artaraq 14,7 mlrd. dollar olmuşdur. Bunun isə 10,4 mlrd. dolları qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycana, 4,3 mlrd. dolları isə əksinə qeyri-rezidentlərə göstərilən xidmətlərdir. Ölkənin beynəlxalq xidmətlər bazarına integrasiyasının artım dinamikası ilk növbədə milli iqtisadiyyatın xarici ölkələrlə əmtəə ticarəti dövriyyəsinin sürətlə artması və tranzit nəqliyyat xidmətlərinin intensivləşməsi nəticəsində beynəlxalq daşımalarda çoxalması ilə yanaşı xidmət ixracının və idxalının bəzi sahələrinin, xüsusən "Turizm", "Nəqliyyat" və "Tikinti" sahələrinin kifayət qədər inkişaf etməsi ilə səciyyələnir. Bütövlükdə 2005-2014-cü illərdə beynəlxalq xidmət dövriyyəsi 75 mird.dollar oumuşdur ki, bunun da 24 mlrd. dollara qədəri bu illər ərzində Azərbaycanın xarici ölkələrə göstərdiyi xidmətlərin dəyəridir.

Azərbaycanın davamlı və dinamik iqtisadi inkişafını təmin edən ən mühüm amillərdən biri də xarici ölkələrlə maliyyə əməliyyatları aparmaq üçün əlverişli imkanların yaradılması olmuşdur. 2005-2014-cü illərin göstəricilərinə nəzər yetirsək görürük ki, maliyyə əməliyyatlarının ümumi dəyəri 187,4 mlrd.dollar məbləğində olmuş və son 10 ildə beynəlxalq kapital bazarına (BKB) inteqrasiya ilə bağlı ölkənin iqtisadi əlaqələrində də əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Belə ki, bu illər ərzində xaricdən bütün formalarda cəlb olunmuş kapital 1995-2004-cü illərin göstəricisinə nisbətən cəmi 5 dəfə artaraq 78,6 mlrd.dollar təşkil etdiyi halda xaricə yönəldilmiş Azərbaycan kapitalı 20 dəfə artaraq 108,8 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Bu kapitalın da çox hissəsi ölkənin xalis beynəlxalq aktivlərinin artmasını təmin etmişdir. Nəticədə 01.01.2008-ci il tarixinə ilk dəfə olaraq müstəqil Azərbaycanın xalis beynəlxalq investisiya mövqeyinin mənfi saldosu müsbət saldo ilə əvəzlənmiş və 01.01.2015-cü il tarixinə 70 mlrd. dollar səviyyəsində qiymətləndirilir. Bunu isə pozitiv hal kimi ölkədə son 10 ildə aparılan uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. Bu dövrü səciyyələndirən cəhətlərdən Azərbaycanın digər ölkələrə kreditlər verməyə başlamasını, neft gəlirlərini xarici banklarda daha intensiv yerləşdirilməsini və ölkənin xarici öhdəliklərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə azalmasını qeyd etmək olar.

Məhz qeyd olunan müsbət dəyişikliklərin nəticəsi imkan vermişdir ki, Azərbaycanın xarici ölkələr qarşısındakı öhdəliklərinin artım tempi xeyli azalmış və 01.01.2015-ci il tarixinə cəmi 30 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Eyni zamanda ölkənin beynəlxalq aktivlərinin həcmi 2015-ci ilin əvvəlinə nisbətən 15 dəfə artaraq 100 mlrd. dolları keçmişdir. Bunun da 1/2 hissəsi strateji valyuta ehtiyatlarının payına düşür. Beləliklə, əgər 2005-ci ilin əvvəlinə ölkənin beynəlxalq aktivlərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi 50 faiz idisə 2015-ci ilin əvvəlinə bu göstərici 150 faizə çatmışdır. *Yuxarıda deyilənlər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, son 10 ildə Azərbaycanın BKB-na daha sürətli və çoxşaxəli inteqrasiyası ölkəmizin DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsində mühüm rol oynamış və milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının sosial keyfiyyət mərhələsinə keçidi üçün zəruri imkanlar yaratmışdır.*

Davamlı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri də strateji valyuta ehtiyatlarının artırılmasıdır. 2005-ci ilin əvvəlinə cəmi 2 mlrd. dollar təşkil edən strateji valyuta ehtiyatları 2015-ci ilin 01 yanvar tarixinə 50 mlrd. dollardan çox olmaqla yanaşı ÜDM-un 70 % və adambaşına 5,4 min ABŞ dolları deməkdir. Bunu isə öz növbəsində milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunması üçün əsas amillərdən biri kimi qiymətləndirmək olar. Son 10 ildə ölkə iqtisadiyyatında müşahidə olunan makroiqtisadi sabitlik, xarici ticarət münasibətlərinin dinamik inkişafı və iqtisadi islahatların ardıcılığı Azərbaycanın başqa ölkələrlə münasibətlərində əlverişli meyllərin formalaşmasını təmin etmişdir. *Bütün yuxarıda göstərilən müsbət cəhətlər və eyni zamanda ortamüddətli perspektivdə də bu meyllərin saxlanması ölkənin tədiyə balansının əsas göstəricilərinin sabit inkişafını qiymətləndirməklə yanaşı, Azərbaycanın davamlı inkişafının sosial keyfiyyət mərhələsinə keçidi üçün zəruri imkanların yaradılmasını şərtləndirəcəkdir.*

Davamlı inkişafın təmin olunmasında xarici iqtisadi əlaqələr əsas amillərdən biridir. Bunu nəzərə alaraq xarici ölkələrlə əmtəə ticarəti, beynəlxalq xidmətlər və maliyyə əməliyyatları üzrə göstəricilərin yeni inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək lazımdır.

Araşdırmalar göstərir ki, əmtəə ixracının ortamüddətli inkişaf perspektivləri əsas etibarlı ilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı karbohidrogenlərin hasilatının artması və onların xarici ölkələrə ixracını təmin edən nəql yollarının inkişafı ilə bağlıdır. Əsas neft-qaz kəmərlərinin bir qədər gec də olsa işə salınması böyük neft-qaz ixracının intensivləşdirilməsini reallaşdırmış və artıq 10 ildir ki, beynəlxalq neft-qaz sövdələşmələri çərçivəsində Azərbaycan nefti və qazı xarici ölkələrə ixrac olunur. Bu prosesin ortamüddətli inkişaf perspektivləri dünyanın ən iri layihələrindən olan Şahdəniz-2, TANAP və 2013-cü ilin 17 oktyabr tarixində

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış TAP layihələrinin uğurla yerinə yetirilməsi nəticəsində reallaşacaq.

Azərbaycan ixracatının digər əsas mövqei - qeyri neft-qaz kateqoriysına aid olan kənd və balıqçılıq təsərrüfatının və kimya sənayesi kompleksinin məhsullarıdır. İqtisadiyyatın bu sahələrinin gələcək inkişafı və əmtəə ixracı potensialının artırılması xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsindən və xarici bazara çıxarılması nəzərdə tutulan malların beynəlxalq rəqabətliyyə davamlılığından da xeyli asılı olacağını iştirakçıların istisna etmək olmaz. Əmtəə idxalının ortamüddətli inkişaf perspektivlərinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, milli valyutanın məzənnəsinin yaxın gələcəkdə heç bir kəskin dəyişikliyə məruz qalmayacağı təqdirdə maşın, avadanlıq və zəruri istehlak mallarına daxili tələbatın yüksək olması ilə bağlı gələcəkdə də bu tip əmtəə idxalının artmasını gözləmək olar. Belə ki, qeyd etdiyimiz şərtlər daxilində maşın və avadanlıqlar başlıca olaraq daxili sərmayələr hesabına müasir infrastruktur layihələrinin (nəqliyyat, su, rabitə, turizm və s.) icrası və beynəlxalq neft-qaz layihələri ilə əlaqədar ölkəyə daha çox gətiriləcək və əmtəə idxalının mühüm tərkib hissəsi olacaqdır. Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, fiziki şəxslər-idxalçılar üçün vergilərdəki fərq və istehlak malları istehsalının ölkə daxilində hələ ki, ləng inkişafı belə güman etməyə əsas verir ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi ortamüddətli perspektivdə də əmtəə idxalının nəzərə cəpəpacaq hissəsi yenə də minik atomobillərinin, zəruri ərzaq və digər istehlak mallarının payına düşəcək. Bu tip mallar əsas ehtibarı ilə rezident fiziki şəxslər tərəfindən gətiriləcək və bütövlükdə Azərbaycanın qeyri neft-qaz sektoru üzrə əmtəə ticarəti balansının, xüsusən də uzaq xarici ölkələrlə ticarəti dövriyyəsinin mənfi saldoda qalmasına səbəb olacaq. Bütövlükdə qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan neftinin bir barelinin dünya bazarındakı qiymətinin yaxın gələcəkdə də 40-60 dollar səviyyəsində olacağı təqdirdə və əsas ixracat mallarının fiziki həcimlərini, xüsusi ilə qazın ixracının artmasının labüd nəticəsi kimi ixracatın ümumi dəyərinin və əmtəə ticarəti balansının müsbət saldusunun mövcud səviyyəsi ortamüddətli perspektivdə qorunub saxlanılacaq, müvafiq olaraq 15-20 və 8-10 mlrd.dollar olacaqdır.

Beynəlxalq xidmətlər

Milli iqtisadiyyatların qlobal rəqabətliyyini və ortamüddətli inkişaf perspektivlərini müəyyən edən amillərdən biri də infrastrukturun inkişaf səviyyəsidir, xüsusilə də xarici ölkələrlə qarşılıqlı xidmət kontekstində. Bu amillə bağlı tədiyə balansının göstəricilərinin təhlili göstərir ki, Azərbaycanın DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsində və milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında ölkənin beynəlxalq xidmət ticarətinin intensiv inkişafının müstəsna rolu olmuşdur. Belə ki, yalnız son 10 ildə beynəlxalq xidmətlər dövriyyəsinin ümumi dəyəri 64 mlrd.dollara bərabər olmuşdur. Avropa ilə Asiya arasında tranzit ərazi kimi respublikanın əlverişli geosiyasi və coğrafi vəziyyəti tranzit xidmətlərin ixracını inkişaf etdirmək üçün yeni inkişaf istiqamətləri nəzərdə tutur. Bu inkişaf mövcud nəqliyyat infrastrukturunu və kommunikasiya obyektlərinin genişləndirilməsini və tikintisini davam etdirilməklə yanaşı yeni ixrac kəmərlərinin çəkilişi ilə reallaşacaq.

Azərbaycanın infrastruktur sahələrinin inkişafına yönəldilmiş investisiyaların, xüsusilə daxili investisiyaların mövcud həcmi və gələcək görünləri belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, yaxın gələcəkdə beynəlxalq xidmətlər üzrə nəzərdə tutulan proqramların həyata keçirilməsi ölkənin beynəlxalq xidmətlərinin nəinki keyfiyyətinin yüksəlməsinə və sayca artmasına, həm də xidmətlərə çoxsahəli xarakter verilməsinə imkan yaradacaqdır.

Hər şeydən əvvəl nəqliyyat, kommunikasiya və turizm sahəsində mühüm irəliləyiş nəzərdə tutulur. Azərbaycan hökuməti əsas nəqliyyat infrastrukturunu və kommunikasiya obyektlərinin yenidən qurulmasını və tikintisini davam etdirmək, ixracat üçün yeni neft-qaz kəmərlərinin çəkilişi sahəsində beynəlxalq danışıqları intensivləşdirmək, göstərilən sahələrin strukturunun dəyişdirilməsi və nəticə ehtibarı ilə beynəlxalq xidmətlər bazarında daha

intensiv iştirak etmək niyyətindədir. TAP layihəsinin imzalanması buna əyani sübut olmaqla yanaşı Azərbaycan dövlətinin aktivinə yazılan daha bir tarixi qərardır. TRASEKA (Avropa-Qafqaz nəqliyyat dəhlizi) yeni “İpək yolunun” fəaliyyətinin genişləndirilməsi, mövcud neft və qaz borusu kəmərlərinin səmərəliliyinin artırılması, tranzit ticarəti sahəsində hökumətlərarası və beynəlxalq sazişlərdə Azərbaycanın iştirakının genişləndirilməsi, habelə geniş miqyaslı iqtisadi inkişaf və bir sıra Asiya-Sakit okean regionu ölkələrinin xarici ticarət dövriyyəsinin daim artması tranzit xidmətlərinin inkişafı üçün mühüm zəmin yaradacaq. Bu baxımdan yaxın gələcəkdə tikintilərinin başa çatdırılması nəzərdə tutulan “Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı” və “Bakı-Tbilisi-Qars” dəmir yolu mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

Azərbaycan artıq “Kosmik” dövlətdir və Azərbaycanın sünii peykinin beynəlxalq xidmətlərindən dünyanın bir çox ölkələri istifadə etməyə başlamışdır. Yaxın gələcəkdə bu xidmətlərin coğrafiyası genişlənəcək və ölkəyə milyonlarla gəlir gətirəcək. Telekommunikasiya sistemində ediləcək digər keyfiyyət və struktur dəyişiklikləri sahənin inkişaf etdirilməsinə, yenidən qurulmasına və modernləşdirilməsinə, respublika və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, göstərilən rabitə xidmətlərinin çeşidinin genişlənməsinə, keyfiyyətinin və həcmnin artmasına və nəticə etibarilə rabitə xidmətləri sahəsində uzun illərdir yaranmış müsbət balansın möhkəmlənməsinə kömək göstərəcəkdir.

Maliyyə əməliyyatları

Azərbaycanın Beynəlxalq kapital bazarına integrasiyasının ortamüddətli perspektivləri bilavasitə ölkənin ixracı yönümlü əmtəə və xidmət sahələrinin inkişafı və onun geoiqtisadi siyasəti ilə əlaqədar olacaq. Ötən illərin təcrübəsi də bu amillərin hələdici rol oynadığını göstərmişdir. Belə ki, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun mənimsənilməsi ilə bağlı ölkə rəhbərliyinin apardığı uğurlu siyasət nəticəsində dünya miqyaslı ən iri beynəlxalq konsorsiumlar yaradılmış və ölkəyə 55 mlrd. dollardan çox birbaşa investisiya axını təmin edilmişdir. Nəticədə 2004-2013-cü illər ərzində beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində xarici ölkələrə 176,1 mlrd. dollarlıq xam neft və 7,3 mlrd. dollarlıq qaz ixrac olunmuşdur. Dünya bazarında karbohidrogenlərin qiymətlərinin epizodik olaraq dəyişilməsi də nəzərə alınmaqla qarşıdakı 5 ildə beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində xarici ölkələrə daha 60-70 mlrd. doll. xam neft və qaz ixracı nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etməliyik ki, neft-qaz kompleksi müəssisələrinə bundan sonra xarici investorların vəsaitinin daxil olması əvvəlki dövrlərə nisbətən bir qədər azala bilər. Bu amili nəzərə alaraq ölkənin iri sənaye müəssisələrinin daha intensiv özəlləşdirilməsi xarici kapitalın ölkəyə cəlb edilməsinin strategiyasına çevrilməlidir.

Yaxın gələcəkdə bu strategiyanın həyata keçirilməsi ölkədə investisiya iqliminə öz təsirini gücləndirərək, milli iqtisadiyyatın qeyri neft-qaz sahələrinə kapital axınının stimullaşdırılmasına gətirib çıxaracağına zəmin yarada bilər. Xarici kapitalın köməyi ilə telekommunikasiyaların, kənd və balıqçılıq təsərrüfatlarının, tikintinin və turizmin daha da inkişaf etdirilməsinə şərait yaradılacaqdır. Bu isə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycana illik xarici kapital axını yaxın gələcəkdə də milyarddan aşağı olmayacaq. Bunun da nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsində digər tranzit iqtisadiyyatlar tərəfindən sərt rəqabətlə qarşılanmamaq üçün sığortalana və BKB-da öz mövqeyini daha da gücləndirə biləcək.

Milli iqtisadiyyatın BKB-na integrasiyasının inkişaf perspektivləri yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı nəzərəcarpacaq dərəcədə ölkədən kapital axınları, xüsusi ilə xarici iqtisadiyyata yönəldiləcək və birbaşa investisiyalarla bağlı olacaq. Bu istiqamətdə ortamüddətli perspektivdə Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyədə, Gürcüstanda, Rumıniyada, İndoneziyada və başqa dövlətlərdə nəzərdə tutduğu layihələrin icrasına 20 mlrd. dollardan çox investisiya yönəldəcəyi və Dövlət Neft Fondu tərəfindən Bakı-Tibilisi-Qars, Şahdəniz, “Star” neft emalı kompleksinin tikintisi layihələrinə ayrılacaq vəsaitin əvvəlki illərə nisbətən

artırılacağı gözlənilir. Bununla yanaşı Xəzərin Azərbaycan sektorunun mənimsənilməsinə dair mövcud layihələrin davam etdirilməsi ilə əlaqədar xarici investorların gəlirləri və əsas kapitalın repatriasiyası çərçivəsində ölkədən 30 mlrd. dollar həcmində kapital axınları (xam neft və təbii qaz şəkilində) davam etdiriləcək. Eyni zamanda nəzərdə tutulan dövr ərzində əvvəlki illərdə xaricdən cəlb olunmuş kreditlər üzrə əsas borcun geri qaytarılması və hesablanmış faizlərlə bağlı xarici kreditorlara 10 mlrd. dollara qədər vəsaitin ödənilməsi nəzərdə tutulur.

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin yuxarıda qeyd olunan yeni inkişaf iatıqamətləri və tədiyə balansının əsas göstəricilərinin perspektiv görüntüləri belə qənaəətə gəlməyə əsas verir ki, ortamüddətli dövüdə də cari əməliyyatların ümumi saldosu müsbət səviyyədə olacaqdır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, gözlənilən müsbət saldo xarici ticarət göstəricilərinin ayrı-ayrı ixracat mövqeləri, başlıca olaraq xam neft və qaz ixracatı ilə yanaşı qeyri neft-qaz sektoru hesabına reallaşacaq. Bu isə öz nöbəsinə tədiyə balansının digər maddələri üzrə gözlənilən mənfi saldonu lazımcıca maliyyələşdirməklə yanaşı ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının mövcud səviyyəsinin qornub saxlanılmasını da şərtləndirəcək. Nəticədə ortamüddətli dövr ərzində Azərbaycanın dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi, ölkənin xarici sektorunun dünya iqtisadiyyatında mövqeyinin daha da gücləndirilməsi təmin olunacaq və Azərbaycanın davamlı inkişafının sosial keyfiyyət mərhələsinə keçidi üçün zəruri şərait yaradılacaq.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, 2012.
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, Bakı, 2014.
3. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı. Bakı, 2014.
4. Şamil Saleh oğlu Qafarov. “Pulun diktaturası. Bakı, 2014.
5. Ş. S. Qafarov. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı, 2005.
6. Bank-maliyyə terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, 2011.

Ш.С.Гафаров

Р.М.Микаилзаде

Фактор внешнего сектора в обеспечении устойчивого развития в Азербайджане

Резюме

В статье определены факторы, влияющие на обеспечение устойчивого развития в Азербайджане. Проведен комплексный анализ внешнего сектора экономики, в том числе показателей платежного баланса страны. Наряду с анализом факторов влияющие на формировании показателей платежного баланса, рассмотрены вопросы использования привлеченных из-за рубежа финансовых ресурсов, а также стратегических валютных резервов в целях усиления внешнеэкономической позиции страны и его устойчивого развития.

Ключевые слова: внешний сектор, платежный баланс, внешне экономические связи, устойчивое развитие, текущие операции, финансовые операции, торговля по внешним услугам, стратегические валютные резервы, импорт товаров, экспорт товаров

Sh.S.Gafarov

R.M.Mikayilzade

The factor of foreign sector in securing sustainable development in Azerbaijan

Summary

Factors impacting the security of sustainable development in Azerbaijan have been identified in the Article. A complex analysis of the foreign sector of state economy, as well as the indicators of the balance of payments has been conducted. Along with the analysis of the indications impacting the shape of the balance of payment indicators, factors strengthening foreign economic position and security of sustainable development such as the problems of the use of foreign financial resources and strategic currency reserves have been studied.

Key words: Foreign sector, balance of payments, foreign economic relations, sustainable development, current operations, financial operations, international service sector, strategic currency reserves, commodity import, commodity export

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 07.09. 2016.

Çapa qəbul olunub:15.09.2016.